

Mladen Stajić

*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Institut za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
mladen899@yahoo.com*

Ivana Gačanović

*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Institut za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
ivgacanovic@gmail.com*

Crna ovca i bela vrana: pank među navijačima Partizana*

Apstrakt: Od samog nastanka navijačkih grupa, svuda u svetu, muzika i navijačke prakse su nerazdvojno povezani. U ovom izlaganju biće osvetljen značaj pank muzike i ostalih sadržaja koji oličavaju ovu specifičnu urbanu subkulturu za određenu grupu Grobara, odnosno navijača JSD Partizan. Istraživanje je inspirisano pojavom pank rok benda Grupa JNA, čija je muzika isključivo posvećena Partizanu i Grobarima, ali i sada već razvijenom tradicijom pravljenja fanzina i crtanja grafita koje su poslednjih nekoliko godina doživele ponovni procvat, pre svega zahvaljujući multimedijalnoj grupi Grobarski trash romantizam. Pokušaćemo da dođemo do odgovora na koji način se pank kao ideja i praksa uklapa u apstraktnu ideju o Partizanu kao nečemu što tako čvrsto povezuje veliki broj pojedinaca i među njima iznova izaziva tu ne-navijačima nepoznatu „uzvišenu emociju“.

Ključne reči: pank, muzika, navijači, fudbal, Grobari, Partizan

---

* Tekst je rezultat istraživanja na projektima „Antropološko proučavanje Srbije – od kulturnog nasleđa do modernog društva“ (177035) i „Identitetske politike Evropske unije: prilagođavanje i primena u Republici Srbiji“ (177017) koje podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

Rad je saopšten na nacionalnom naučnom skupu „Antropologija muzike“ koji je, u organizaciji Instituta za etnologiju i antropologiju, održan na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu 23.3.2018. godine.

Predmet i tema istraživanja ovog rada je pank muzika i kultura među navijačima Partizana. Članak nastao je kao rezultat dvogodišnjeg istraživanja koje je uključivalo intervjue sa frontmenom pank Grupe JNA Markom Trmčićem Krsmom (Krsma u daljem tekstu), idejnim tvorcem multimedijalnog umetničkog pokreta GTR Ivanom Lovrićem, koautorom antologije fanzina *Sloboda ili ništa* Dušanom Mihajlovićem i frontmenom pančevačkog pank benda Ukratko Štef, Mladenom Kuriljom. Pored toga izvršen je i niz razgovora sa navijačima koji su učestvovali u povezivanju identiteta navijača Partizana sa pank muzikom i kulturom.¹ Autori su zajedno ili odvojeno prisustvovali koncertima Grupe JNA (U Jagodini, na Stadionu Partizana 2013. i 2015. i Doróolu 2019.) i brojnim drugim manifestacijama organizovanim od strane Grobarskog trash romantizma (GTR) i Grupe JNA, poput promocije knjige *Crno-bela ideologija* ili predstave *Kadinjača* u KC Parobrod. Prisustvovali smo i velikom broju fudbalskih i košarkaških utakmica na kojima je emitovana pank navijačka muzika i videli reakciju publike na nju. Konačno, praćena su i analizirana medijska izveštavanja o Grupi JNA i objave zvanične stranice ove grupe na Fejsbuku, kao i stranice GTR i brojnih štampanih fanzina inspirisanih JSD Partizan. Zbog veoma obimne i inspirativne građe koja je prikupljena, u ovom radu pažnju ćemo prvenstveno usmeriti na razgovore sa Krsmom, a ostavljamo mogućnost objavljivanja još radova u budućnosti. Cilj istraživanja je bio da se utvrdi način na koji se pank muzika i kultura dijahrono i sinhronijski povezuje sa Grobarima i kakva je uloga pank Grupe JNA u redefinisaju savremenog identiteta navijača Partizana.

Kontekst nastanka pank muzike u SFR Jugoslaviji²

Za razliku od država Istočnog bloka, koje su zbog oštre cenzure i zabrane putovanja značajno zaostajale u razvoju svih vidova rok muzike za zapadnim kulturama (Kyaw 2008, 82), specifični položaj u okviru geopolitičkih odnosa omogućio je SFR Jugoslaviji liberalniju primenu izvesnih socijalističkih koncepata, pa je država veoma rano postala relativno otvorena za upliv zapadnih proizvoda i ideja (Pogačar 2008, 820). Ovo svakako ne znači da je režim bio permisivan i tolerantan prema problematičnim i „anti-narodnim“ elementima,

---

¹ Svim sagovornicima dugujemo veliku zahvalnost, jer bez njih ovo istraživanje ne bi bilo moguće. Posebno hvala upućujemo ključnom informantu Marku Trmčiću Krsmi, frontmenu Grupe JNA.

² O istorijatu panka i bendova koji su ovu muziku svirali u SFR Jugoslaviji, kao i fanzinske i foto izveštaje sa koncerata pogledaj u: Šunjka i Pavlov 1990.; Savo Safić i Igor Todorović 2006.

već je naprotiv sprovedena oštra kontrola ljudi i roba koji u zemlju ulaze i koji iz nje izlaze. U zapadnim krajevima države, međutim, između ostalog kao posledica dugogodišnjeg graničnog spora sa Italijom i sledstveno tome ne zatvaranja granica bodljikavom žicom i rovovima tipičnog za državu pod „gvozdenom zavesom“, tradicionalni koridor razmene roba i informacija ostao relativno porozan i otvoren (Pogačar 2008, 820). Pored toga i šverc je cvetao zbog nerazumnih ograničenja dozvoljene količine uvozne robe i relativnog finansijskog dobrostanja stanovništva, spremnog da uloži izvestan napor kako bi obezbedilo željene proizvode (Pogačar 2008, 820). Sa druge strane, iako je rok muzika inicijalno smatrana devijantnom i dekadentnom za omladinu, nakon unutarpartijskog sukoba konzervativne i liberalne struje Saveza komunista 1966. godine, zauzeto je stanovište da su mladi ipak prihvatili socijalističke vrednosti i da je rok „kulturni pokret“, a ne prolazna pojava, pa je nakon nastupa sastava Elipse pred predsednikom Josifom Brozom Titom iste godine, rok dobio potpuni legitimitet i postao zvanična muzika mladih Jugoslovena (Raković 2011, 756).

Jugoslovenska vlast je dakle napravila obrt i dopustila različitim žanrovima pop muzike, uključujući rok, da se razvijaju bez velikog uticaja zvanične politike (v. Ramet 1994, 103–132). U skladu sa tim, pank muzika se u SFR Jugoslaviji pojavljuje gotovo paralelno sa pojavom ovog muzičkog žanra u svetu, već u drugoj polovini sedamdesetih godina, prvenstveno u Slovenji, Hrvatskoj i Srbiji. Premda nema dileme da je ljubljanski sastav Pankrti, koji je nastao 1977. godine, predstavljao prvu pank grupu formiranu u tadašnjoj državi, već je pojava progresivnog rok benda Buldožer 1975. godine u istom gradu, najavila opipljivu promenu pristupa dotadašnje Yu-rok muzike, koja je dopuštenim uplivom u mejnstrim i kombinovanjem elemenata tradicionalne muzike sa rokom, u izvesnom smislu bila banalizovana i trivijalizovana. Prostor za društvenu angažovanost muzičara bio je izuzetno sužen i prisutni su bili gotovo isključivo politički bezopasni motivi i neretko prorežimski naklonjeni izvođači, čime je buntovni naboj rok muzike u velikoj meri bio imobilisan (Pogačar 2008, 820–821). Buldožer je međutim, na tragu kritike mejnstrima Frenka Zape, svojim provokativnim rok teatrom iritirao i partijske funkcionere i publiku, pa su RTB i Jugoton odbijali da snime drugi album ovog benda, koji je vrlo brzo postao uzor budućoj generaciji muzičara (Kyaw 2008, 88; v. Kostelnik 2004, 61).

Iako je u zapadnim kulturama pank najčešće poprimao formu otvorene kritike društva, države i uređenja, iskazane prvenstveno kroz same tekstove pesama, u SFR Jugoslaviji je ova kritika najčešće imala nešto suptilniji oblik i javljala se kroz gestus, habitus i celokupnu simboliku koja je pratila nastup, albume i modu, a tekstovi su pak prenaplašavali afirmaciju socijalističkih parola, što je predstavljalo subverzivan i najčešće uspešan način izbegavanja cenzure, koja

je u najvećoj mjeri bila usmerena samo na tekst (Kyaw 2008, 82–84). Prvi pank bend istočne Evrope, Pankrti, je tako na prvom albumu poručio *računite z nami*, izokrenuvši Balaševićevu međugeneracijski pomirljivu krilaticu u svojevrsnu pretnju koja ima potpuno suprotno značenje od izrečenog, uprkos činjenici da su članovi benda bili čvrsto ubeđeni da će biti zabranjeni već nakon prvog nastupa (Kyaw 2008, 82–84). To se ipak nije desilo, iako su neki tekstovi bili i otvoreno kritični prema vlasti, poput onih u pesmama *Tovar 'ši, jest vam ne verjamem i Totalna revolucija* (Motoh 2012, 288). Sa druge strane, nastup pod motom *Mi stvaramo budućnost*, eksperimentalne grupe Lajbah 1983. godine na zagrebačkom Muzičkom bijenalu, prekinut je od strane policije i Jugoslovenske narodne armije, kada je paralelno sa nastupom, u pozadini projektovan film o istoriji Jugoslavije *Revolucija još traje* na 35mm snimku, a preko njega mali, 8mm repetitivni snimak pornografskog sadržaja (Kostelnik 2004, 321–322). Protagonisti panka su povremeno optuživani i za promovisanje fašističke simbolike, a možda najočigledniji primeri su: medijska hajka protiv grupe 4R, čiji su članovi optuženi da planiraju osnivanje partije sa fašističkim programom i kasnije oslobođeni zbog nedostatka dokaza; odstranjivanje istaknutog teoretičara kulture, novinara i promotera rok muzike Igora Vidmara iz komunističke partije i njegovu osudu na 30 dana zatvora zbog nošenja dva bedža koji su protumačeni kao profašistički; kritika upućena članovima benda Lajbah zbog namernih aluzija na nacional-socijalizam u njihovoj estetici i upotrebe starih simbola u novom kontekstu (Kyaw 2008, 92).

Pank je zbog ovih subverzivnih elemenata, od strane akademske zajednice, naročito u Sloveniji, prepoznat kao važan element u procesu demokratizacije društva (v. Barber-Kersovan 2005, prema Kyaw 2008, 82) i postao je predmet intenzivnog naučnog razmatranja početkom osamdesetih godina dvadesetog veka. Tri tematska broja časopisa *Problemi* iz ovog perioda u celosti su bila posvećena panku i brojni objavljeni radovi otvoreno su se suprotstavili široko rasprostranjenoj ideji tadašnjih kritičara panka da ova pojava predstavlja simptom prikrivene bolesti i alarmirajuće opasnosti od nihilističkih, stranih, anarhističkih i fašističkih tendencija među mladima. Nasuprot tome, Slavoj Žižek je npr. redefinisao shvatanje panka kao simptoma i insistirao da nam taj simptom zapravo omogućava da spoznamo potisnuti aspekt „normalnosti“ u pervertiranoj formi, tj. da uvidimo šta je zapravo potisnuto kako bi realnost koju poznajemo mogla da funkcioniše (Motoh 2012, 291), te je u skladu sa tim smatrao da grupa Pankrti predstavlja „lokomotivu slovenačkog proleća“ (Kyaw 2008, 99). Sociolog i protagonista ovog benda, Gregor Tomc, međutim smatra da:

Nije punk bio nikakav simptom dezintegracije samoupravnog socijalizma, što je prvi tvrdio Žižek i što su onda za njim svi ponavljali. Punk je bio muzika. Mislim da smo mi u Pankrtima previše voljeli samo muziku i bili kao ljudi pre-

više autonomni, da bi htjeli sudjelovati u nekom agitpropovskom, novoljevičarskom projektu. (Kostelnik 2004, 17)

I drugi krajevi tadašnje države pratili su razvoj pank scene, pa se u Rijeci pojavljuje bend Paraf, a u Novom Sadu Pekinška patka, dok se paralelno formira i veliki broj uticajnih bendova koji će kasnije biti definisani kao sastavni deo *novog talasa*, poput Prljavog kazališta, Filma, Haustora i Azre u Zagrebu i Šarlo Akrobate, Idola i Električnog orgazma u Beogradu (Kyaw 2008, 99).³ Kao značajan bastion ovog novog muzičkog talasa svakako treba istaći i danas antologijski album *Paket aranžman* iz 1981. godine, u uzdanju Jugotona, koji predstavlja kompilaciju pesama tri pomenuta beogradska benda (Ristivojević 2012, 224).

Pank je u Beogradu i Novom Sadu počeo da se sluša već 1976. godine, najviše zahvaljujući časopisu Džuboks i radiju Studio B, a prvi koncerti organizovani su u SKC-u, Staroj pivari u Skadarliji i u klubu Akademija.⁴ Jedan od prvih kontakata beogradske publike sa pankom ostvaren je u okviru programa *Tri dana mlade slovenačke kulture*, na koncertu grupe Pankrti održanog novembra 1977. godine u Studentskom kulturnom centru i ovaj događaj smatra se jednim od krucijalnih u pokretanju *novog talasa* u Srbiji (Ristivojević 2012, 222).

Pank muzika među navijačima Partizana

Za razliku od zapadne Evrope i SAD, pankeri u lokalnoj sredini su se u većoj meri poistovećivali sa fenomenološkom i estetskom karakteristikom pank-a, nego sa ideologijom i političnošću pokreta (Jeremić 2008, 105). Dok je u Ujedinjenom Kraljevstvu gotovo po pravilu pank imao izraženu društveno-angažovanu komponentu i bio utemeljen na buntovnom duhu mladih pripadnika nižih društvenih slojeva, u Beogradu se ovaj žanr prvenstveno razvija među pripadnicima srednje klase, bez jasno izraženih političkih motiva.⁵

Ono što je zapravo davalo najveću prijemčivost ovom muzičkom žanru bila je činjenica da su pank muzičari mogli postati potpuno muzički neobrazovani pojedinci, jer je polazna ideja bila da poenta muzike nije u sviranju i virtuoznosti, već u energiji koja se emitovala sa bine. Zvuk je bio krajnje pojednostavljen, često raštimovan i neujednačen, ali to je nadoknađivala žestina muziciranja, buka i brzina ritma (Prica 1991, 61).

---

³ O razlici između pank-a i novog talasa videti: Ristivojević 2013, 97; 2012, 221; Cateforis 2011, 10.

⁴ O mestima okupljanja pankera u Beogradu vidi: Prica 1991, 97–98.

⁵ V. na adresi: <https://www.vice.com/rs/article/bmedb3/grobari-i-pank-zasto-i-kako>

Koncerti kao pank svetkovine bile su u stvari velike razmene energije: ona je dolazila sa bine u vidu gotovo neizdržive buke instrumenata i slabo razumljivih vokala, provokacije zvukom, izražajnim tekstom, psovka i vređanjem publike. Naizgled, svaki oblik ispoljavanja emocija bio je dozvoljen. (Prica 1991, 99)

Nije teško primetiti izvesne sličnosti u navedenom opisu ponašanja pankera na koncertima i ponašanja navijača na fudbalskim stadionima. Vukušić ističe da postoji mogućnost da se makar na teorijskom nivou raspravlja o „ritualnim“ sličnostima i bliskosti ili udaljenosti ekspresivnih elemenata pankera i navijača i smatra da je u jednom trenutku došlo do preklapanja obrazaca ponašanja i stilova ove dve subkulturne grupe (Vukušić 2016, 66). Energično pevanje, isticanje lokalnog identiteta, skakanje nalik pogou⁶, „šutke“, uradi sam etika i kreiranje fanzina samo su neki od deljenih elemenata. Vreme rasta popularnosti panku u Beogradu u izvesnoj meri poklapa se sa vremenom formiranja i jačanja organizovanih navijačkih grupa u SFR Jugoslaviji i fudbalske utakmice su sve češće postajale mesto razmene energije i iskazivanja emocija na stadionima i oko njih, sličnog onom koje se videlo na pank koncertima. Početkom osamdesetih godina dvadesog veka, kako u Britaniji, tako i u bivšoj Jugoslaviji, grupe mladih ljudi gotovo svakog vikenda pretvarale su stadione u „ratna područja“, i navijačke sukobe u svojevrsan način života, što nije bilo teško uklopiti u već postojeće subkulturne šablone ponašanja, naročito pankera (Brimson 2000, prema Vukušić 2016, 65).

Neophodno je međutim istaći da nema nikakvih indikacija da su pankeri nekad činili većinu, pa čak ni značajan broj, aktivnih navijača bilo kog kluba u Jugoslaviji, ali je rasprostranjeno uverenje da su pripadnici ove subkulture, „pored svirki u SKC-u, Pivnici u Skadarskoj, Akademiji, Domu omladine i čuvenom parkiću iza hotela Moskva“ ipak bili najprisutniji na utakmicama Partizana.⁷ Mitologizovani odnos navijača Partizana i pank muzike vezuje se za zloglasnu „kaznenu ekspediciju“, koja je prva istakla britansku zastavu i odlučila se za engleski stil navijanja⁸, ali kako ističe jedan od aktivnih navijača iz ovog perioda, pank ipak nikada nije predstavljao dominantnu snagu na tribini:

Želeli smo da Jug bude u engleskom fazonu. Da ne bude klasično siledžijstvo, već da ubacimo zezanje na tribinu. Da spojimo i pank i huliganizam i ljubav prema klubu. Mogu reći da smo okupili dosta mladih ljudi oko nas. Ali

⁶ Pogo je ples tokom kojeg plesač skače gore-dole, u mestu ili tokom kretanja, ukrućenog torza i skupljenih nogu. Vezuje se prvenstveno za pank koncerte.

⁷ V. na adresi: <https://www.vice.com/rs/article/bmedb3/grobari-i-pank-zasto-i-kako>

⁸ V. na adresi: <https://princip-fanzin.blogspot.com/2016/02/srpska-navijacka-punk-scena-prvi-deo.html>

da se ne lažemo i ne pravimo mitove – nikada na Jugu pank nije bio većina. Jeste, bilo nas je dosta, više nego na drugim tribinama, ali na samom Jugu smo bili u manjini.⁹

Premda se o počecima veze pank a i navijača Partizana može spekulirati na osnovu ličnih svedočanstava i fotografija zastava sa pank parolama na engleskom jeziku (poput Disorder, Riot, Sunday bloody sunday ili Oi!), činjenica je da se ovaj odnos nedvosmisleno utvrđuje tek 1988. godine, kada pank bend Uzbuna objavljuje pesmu *Čelsi* sa stihovima:

Nedeljom idem da navijam ja
nedeljom idem na stadion JNA
nedeljom više od drugih dana
nedeljom živim za Partizana

Ovaj trend nastavlja bend Roze poze koji 1990. godine objavljuje pesmu *Daj gol*. Ista grupa snimila je i pesmu posvećenu Crvenoj zvezdi, ali i pesmu koja veliča navijače oba beogradska kluba. Somborski bend Street punk (Nemam pojma) objavio je 1997. godine pesmu *Hiljade grobara i huligana*, koja je predstavljala obradu pesme *Bandiera rossa*, socijalističke himne u pank verziji izvedene od strane benda Pankrti. Igor Todorović Zgro osmislio je tekst pesme *Mi volimo i bodrimo* koja je 1997. godine počela da se peva na stadionima, na melodiju preuzetu iz kultne pank pesme *Take 'em all*, grupe Cock Sparrer. Roze poze ponovo 2002. godine snimaju pesmu posvećenu Partizanu, pod naslovom *Hvala ti, crno-bela ljubavi*. Tokom poslednjih desetak godina Štraft je objavio *Crno-beli klan*, Cepeni čunci pesmu *Samo ti*, a Kamene kare *Kad me ne bude bilo*. Treba istaći da su i pojedini članovi bendova Pogon Bgd i Samostalni referenti na svojim nastupima povremeno nosili majice ili dresove posvećene Partizanu, pa je u skladu sa tim na njihovim koncertima počeo da se okuplja i određen broj navijača ovog kluba, a tokom poslednjih nekoliko godina, primetan je i porast broja i vidljivosti navijača Partizana na pank koncertima u Srbiji uopšte. Tako je na nastupu benda Cock Sparrer na Exit festivalu u Novom Sadu 2016. godine, veliki broj prisutnih u publici tokom pauze između pesama počeo horski da peva navijačku pesmu *Mi volimo i bodrimo*, pa su članovi benda na bini čuli i prepoznali obradu njihove pesme *Take 'em all*, koju su zatim odsvirali. Ista pesma, gromoglasno se začula i na koncertu povodom obeležavanja dvadeset godina postojanja ska grupe Samostalni referenti 2016. godine i prekinula je i na nekoliko minuta koncert, dok su članovi benda instrumentima davali ritam i pratnju navijačima u publici.

⁹ V. na adresi: <https://www.vice.com/rs/article/bmedb3/grobari-i-pank-zasto-i-kako>

Slika 1. Koncert grupe JNA na Stadionu Partizana tokom trajanja fudbalske utakmice između Partizana i Spartaka iz Subotice, prilikom proslave osvojene titule 2013. godine

Fanzini¹⁰ su značajna karika koja spaja pank i navijačku subkulturu. Pank je prvi objavio rat tradicionalnim medijima i pozvao mlade da preuzmu inicijativu, a vremenom su se kreatori muzičkih fanzina tokom osamdesetih godina dvadesetog veka, sa usko muzičkih tema masovno preorijentisali na fudbal (Kostić, Mihajilović i Vuković, 5). Iako se virus pank-a i fanzinaštva širio jako sporo ka kontinentalnom delu Evrope, navijači Partizana su bili prvi, daleko najproduktivniji i najkreativniji na prostoru bivše Jugoslavije na polju stvaranja ovakvih časopisa (Kostić, Mihajilović i Vuković, 6–9). U novembru 1995. godine izašao je prvi broj fanzina *Daj gol*, nastao po ugledu na engleski *Sniffin' Glue* i nastavio da izlazi tokom naredne dve godine. Pratili su ga brojni naslednici, koji su bili različitog kvaliteta i trajanja, ali su fanzini i danas ostali značajan kanal izražavanja navijača Partizana.¹¹ Koautor knjige *Punk u Yu 1980–90*, Dejan Šunjka, ističe:

¹⁰ Kovanica nastala spajanjem engleskih reči za pristicu (fan) i časopis (magazine), koja označava časopis najčešće nastao u sopstvenoj radinosti (samizdat) i posvećen određenoj temi kojom je kreator pasioniran.

¹¹ Pratili su ga redom fanzini *Fan*, *Mi dolazimo*, (*Mi smo*) *Grobari*, *The PUP*, *Opsajd*, *Crknuti jež*, *Žalna vest/Napred Panktizan*, *04. X 1945*, *Grobarski trash romantizam*, *Partizan iznad svega*, *Jusuf Mehmedovski* i *GTR klinici*. V. Kostić, Mihajilović i Vuković 2016.

...Bilo je fanzina i pre pank a ali su fanzini pank, kao rešenje za kolonu A u Slagalici. Ne, nisu svi Partizanovci pankeri ali skoro svi u svojim ludim i pomeranim glavama nose pank duh, kaos, bes i, pre svega, neobjašnjivu ljubav i odanost klubu.¹²

Najznačajniji talas povezivanja pank a i navijača Partizana, međutim, dogodio se sa pojavom multimedijalnog umetničkog pokreta Grobarski treš romanizam (GTR) i pank benda Grupa JNA, u potpunosti posvećenih stvaranju sadržaja i pesama isključivo vezanih za JSD Partizan.

GTR se pojavio 2012., prvo kao Fejsbuk stranica, a od novembra meseca te godine i kao štampani fanzin, sa ciljem da spoji navijanje za Partizan i kulturu (visoku i pop), kroz umetnost, muziku i književnost. Ideja kreatora Ivana Lovrića i njegovih saradnika je bila da kroz „umetničke intervencije“ u kulturnim pesmama i slikama, naprave mešavinu stvarnosti i fikcije, kombinovanjem ličnosti koje su igrale, navijale ili radile u Partizanu i stvaralaštva ljudi za koje su smatrali da bi po svojoj „strukturi ličnosti“ mogle biti navijači Partizana da nisu rođeni u drugom prostoru i vremenu (V. Kostić, Mihajilović i Vuković 2016, 214). GTR predstavlja dela Bodlera, Munka, Orvela, Stramera, Pekića i brojnih drugih, kao nedvosmisleno „grobarska“ i inspirisana Partizanom. Ovaj kreativni i jedinstveni pristup ubrzo privlači pažnju kako domaćih, tako i stranih medija i izaziva mahom veoma pozitivan odjek. Vremenom se aktivnost GTR-a proširila i na brojna druga polja, poput organizovanja izložbi, predstava, modnih revija, dizajniranja garderobe, oslikavanja brojnih murala, prikupljanja novčanih sredstava za finansijski ugrožene sekcije JSD Partizan itd. Svakako u kontekstu promocije pank a među navijačima Partizana treba istaći i projekat GTR-a *Apsolutno (trash) romantično* u okviru koga je povodom 73. rođendana JSD Partizan snimljen album od desetak pesama (obrada sa originalnim tekstovima) u čijem su stvaranju učestvovali članovi brojnih pank bendova koji navijaju za Partizan. Poseban kuriozitet predstavlja i „ženska“ navijačka pesma *Idem na taj stadion*, u kojem su stereotipične uloge zamenjene, pa devojk a-navijač poručuje svom dečku da joj spremi ručak dok je na stadionu. Ova pesma našla se na prvom mestu na albumu i opevana je od strane Katarine Vlašić iz ženskog pank sastava Replicunts, na temu pesme *Hanging on the telephone* benda Blondi. Novinarka Iva Parađanin tim povodom piše:

Prošle godine, ortak mi je poslao fotku grafita koji su uradili Zvezdaši na kom piše «Partizan je za devojčice» u nameri da mi se izrug a, ili isprovocira, mene, devojčicu i uvredi me time što će mi reći da sam devojčica?!? U istoj sekundi sam skapirala koliko je jedna mizogina nebuloza na zidu zapravo u svojoj suštini jedan jak i važan slogan... Dosta je bilo pesmama sa moljakanjem žena i prenemaganjem i kukanjem što im muškarci idu na utakmice. Ova pesma je

¹² Blurb na poleđini knjige *Sloboda ili ništa*.

značajna jer umesto utabavanja predrasuda koja se dešavaju na svakom nivou, u svakoj sferi, ova prava ženska himna radi nešto drugačije, govori o stvarima koje su prisutne i dešavaju se. (Parađanin 2018)¹³

Mogućnost da se uopšte stvori ovako neuobičajena platforma za iskazivanje navijačke ljubavi prema voljenom klubu, pokretači GTR-a su pripisivali prvenstveno tadašnjem trenutku i okolnostima na južnoj tribini. Podela navijača na dve frakcije (Alkatraz i Zabranjene) i ne postojanje jakog centra uzrokovalo je znatno veću slobodu izražavanja i procvat nove grobarske subkulture iskazane kroz fanzine, oslikavanje murala i konačno nastanak pank benda Grupa JNA. (Gačanović 2013, 177).

Iako je bilo izvesnih ideja o formiranju benda koji bi snimio pank album posvećen Partizanu još 2007. godine,¹⁴ Grupa JNA prvi put se okupila 2010., kada je snimljena pesma *Crno-beli šal*. Vrtoglavi rast popularnosti, međutim, dešava se dve godine kasnije kada je snimljen veliki broj novih pesama koje su postavljene na Jutjub i veoma brzo postale deo navijačkog repertoara, kako prilikom „zagrevanja“ navijača uoči utakmice, tako i na samom stadionu, jer je klub počeo da ih emituje sa razglasa.¹⁵ Prvi album pod naslovom *Jedan je crno-beli tim* objavljen je 2013. godine, a sredinom maja održan je i prvi koncert benda u Železniku:

To je verovatno bila prva grobarska rokenrol svirka ikada, možda i prva čisto navijačka svirka uopšte. Postojali su uvek bendovi koji su svirali navijačke stvari, kod nas Uzbuna krajem osamdesetih sa pesmom «*Chelsea*», kod cigana si imao Direktore, Hogare, Šaht, 357, imaš i bendove koji su snimali za Rad, ali svi oni već imaju neke svoje stvari nevezano za navijanje. Mi smo čisto navijački bend, ne znam da li tako nešto uopšte postoji bilo gde (Krsma u: Božić 2015).

Samo sedam dana nakon toga, 26. maja 2013., Grupa JNA svirala je na Stadionu Partizana pred prepunom i oduševljenom južnom tribinom u čast proslave 25. titule fudbalskog kluba. Inicijalna zamisao organizatora je bila da bend zabavi publiku tokom trajanja poluvremena, ali svirka nije prekinuta i kada je utakmica nastavljena, što je uzrokovalo jedinstvenu situaciju – da fudbaleri igraju fudbal u pratnji pank muzike.

¹³ V. na adresi: <https://www.vice.com/rs/article/pa5yjj/zasto-je-super-sto-u-srbiji-imamo-ovu-navijacku-pesmu>

¹⁴ Dobri prijatelji, navijači Partizana i bivši članovi pank benda Bekstvo iz LA zmija, formirali su okosnicu budućeg benda Grupa JNA, u kome su se našli i članovi još dva pank benda. V. Krsmin intervju za pris.rs: <https://www.youtube.com/watch?v=6KdPa82uNmw>

¹⁵ Za prvo emitovanje pesme Grupe JNA na Stadionu Partizana, Krsma zahvalnost upućuje glumcu Bojanu Periću, čiji je otac Ljubomir višedecenijski spiker tokom utakmica FK Partizan.

Bend je već naredne godine objavio drugi album *Crno-beli randevu*, a na treći se čekalo do 2017. kada je objavljen i do sada poslednji album pod naslovom *Ja sam rođen da za njega živim*. Veliki broj pesama predstavlja obrade već postojećih pank i rok pesama, ali postoji i određeni broj autorskih numera. Tekstovi su isključivo posvećeni Partizanu i njegovim navijačima i u njihovom pisanju učestvovao je veliki broj ljudi, uključujući i Ivana Lovrića, idejnog tvorca GTR-a.

Bend je do sada održao veliki broj koncerata u Beogradu, Nišu, Jagodini, Kovinu, Rumi, Smederevskoj Palanci, Prijedoru, Trebinju, Beču... U promociji albuma neretko su učestvovali poznati sportisti poput Bogdana Bogdanovića, a učešće legendarnog košarkaškog trenera Duška Vujoševića u spotu za pesmu *Dajte gol 2015.* godine izazvalo je posebnu pažnju javnosti i pozitivan odjek, prvenstveno zbog Vujoševićevog zbijanja šale na sopstveni račun.¹⁶ Grupa je ponovo svirala na Stadionu Partizana povodom proslave titule 2015. godine, ali je posebnu pažnju izazvao nastup na proslavi jubileja, 70 godina postojanja JSD Partizan, 4. oktobra iste godine. Centralna tačka impresivne ceremonije održane u svečanoj sali Narodnog pozorišta, u čijem su organizovanju aktivno učestvovali članovi GTR-a i Grupe JNA, bila je predstava *Dobro pamtim sve*, koja je prikazala najznačajnije trenutke ovog sportskog društva tokom njegovog postojanja.¹⁷ Kulminacija proslave dostignuta je tokom završnog nastupa Grupe JNA i izvođenja istoimene pesme¹⁸, kada je celokupna publika u mantričnom maniru, u glas, na nogama, pevala stihove:

---

¹⁶ Najtrofejniji trener u istoriji košarkaškog kluba Partizan poznat je po izuzetno strogom i „roditeljskom“ odnosu prema igračima. Na utakmici između Partizana i FMP-a 2014. godine, nezadovoljan jednom situacijom i reakcijom na meču, uhvatio je sopstvenog košarkaša Bogdana Bogdanovića za vrat, što je izazvalo mahom negativnu reakciju javnosti, ali i izvesne simpatije navijača Partizana koji Vujoševićev postupak sa pijetetom pored sa Perom Mitićem iz filma *Davitelj protiv davitelja* (1984). Spot za pesmu *Dajte gol* satirično prikazuje navijače Partizana (prikazane kroz članove Grupe JNA, GTR i druge) kao mentalno obolele i institucionalizovane zbog svoje prevelike ljubavi prema Partizanu, naročito iz perspektive lekara koji daju dijagnozu – navijača Crvene Zvezde. Nalik romanu (1962) i filmu (1975) *Let iznad kukavičjeg gnezda*, „pacijenti“ uspešno beže iz bolnice u kojoj su zatočeni i završavaju u dvorani Pionir gde nekontrolisano „divljaju“ pred trenerom Duletom Vujoševićem. Spot zatim prikazuje nezadovoljnog trenera kako uzima karanfil i odlučuje kome da ga pokloni, da bi na kraju uhvatio za vrat frontmena Marka Trmčića Krsmu, što je jasna aluzija na film *Slobodana Šijana* i slogan: „ko ne voli karanfile, ne treba ni da živi“. Na kraju spota Vujošević uspeva da navijače vrati na pravi put i pravi akciju ekipe za pobeđu.

¹⁷ Predstavu je režirao Dragan Bjelogrić, uz aktivno učestvovanje Neleta Karajlića i drugih poznatih umetnika.

¹⁸ *Dobro pamtim sve* je jedna od najpopularnijih pesama Grupe JNA i predstavlja obradu najvećeg hita hrvatskog pank benda FIT, *Zaboravit ću sve*.

Dobro pamtim sve
 sve što bilo je (oooo)
 svud' sam uš'o da bih njega bodrio
 Kada umrem reći će
 Grobar bio je (oooo)
 I Partizan jedino je voleo

Na ovaj način ne samo da je pank pesma odsvirana na za tu muziku krajnje neuobičajenom mestu, već su njenu publiku činili ljudi u svečanim toaletama i odelima, među kojima su bili članovi uprave i fudbalskog saveza, ugledni sportski radnici, umetnici ali i političari, poput ministara Ivice Dačića i Rasima Ljajića.

Promocija trećeg albuma benda organizovana je u vidu koncerta u hali sportova Ranko Žeravica na Novom Beogradu uoči i na poluvremenu utakmice ženskog košarkaškog kluba Partizan koja se igrala na 72. rođendan sportskog društva.

Do sada poslednji veliki koncert Grupe JNA nakon dvogodišnje pauze održan je 8. septembra 2019. godine u dvorištu Osnovne škole Mihailo Petrović Alas na Dorćolu, u okviru manifestacije *Dorćolski festival – porodična tradicija*, koju su organizovali GTR i Grupa JNA sa ciljem očuvanja tradicije navijanja za Partizan u urbanom centru Beograda. Koncertu i bogatom programu koji mu je prethodio prisustvovalo je nekoliko hiljada ljudi i dece, među kojima i sportista i veterana različitih sekcija JSD Partizan, a koncert je završen velikom bakljadom u dvorištu škole i na okolnim zgradama.

Vredno pomena je da je Grupa JNA objavila i pesmu *Voleo sam, volim ga*, koja se po senzibilitetu nije uklapala u pank-rok stil njihovih albuma, na Jutjub pod pseudonimom Panka Hull– doom.¹⁹

Grupa JNA i funkcije navijačkih pesama

Pesme predstavljaju jedno od važnijih sredstava za komunikaciju među navijačima određenog kluba. Kroz njih se saopštava skup identitetskih markera ili simbola sa kojima se može identifikovati veći deo navijačke populacije. Pored toga, navijačke pesme u sebi mogu sadržati i kritičke reference na određene društvene pojave zbog čega nam, prema Bredliju, mogu biti značajan izvor za istraživanje šireg društveno-političkog konteksta u kome nastaju (Bradley 1998, 203). Drugi istraživači su ukazivali na to da direktno izražavanje nepoštovanja u ovoj vrsti pesama postavlja direktan izazov pred institucionalizovane oblike učtivosti i konformizma (Hoy 1994, 293). Mikita Hoj smatra da se jedno

¹⁹ Aluzija na ime pevačice narodne muzike Hanke Paldum čija je pesma *Voljela sam, voljela* poslužila kao model na osnovu koga je pesma napravljena.

naizgled paradoksalno tumačenje navijačkih pesama može tražiti i u osećanju nedostatka lične autonomije navijača: „on je deo mase, gomile koja skandira i koja je isključena iz ‘socijalne normalnosti’, ali on se istovremeno ruga i parodira konvencionalnim vrednostima i time izražava neku vrstu superiornosti“ (Hoy 1994, 293). Ista autorka navodi i one istraživače fudbalskog navijanja koji su primetili kako taj osećaj „drugosti“ i otuđenosti od šireg društva predstavlja jedan od najradikalnijih i najvažnijih elemenata navijačkih pesama, što je odlika i drugih oblika subkulturnog izražavanja. Bez obzira na različite vrste pogleda i širok spektar značenja koja se mogu tražiti u navijačkim pesmama, saglasni smo sa Mekmilanovim uvidom da je analiza jezika i poezije ovakvih pesama jedan od načina za razumevanje fudbalskog navijanja kao specifičnog društvenog događaja, jer nas ona može uvesti u jedan poseban univerzum koji je istovremeno „ispunjen i ljubavlju i strašću i mržnjom, koji se sastoji od ključnih aspekata jednog jasnog i žestoko demonstriranog identiteta, sa emocionalnom posvećenošću događajima koja bi se u drugim situacijama mogla činiti smešnom ili čak budalastom (McMillan, prema Armstrong and Young 1999, 173).

Političke poruke u navijačkim pesmama se mogu ispoljavati u rasponu od komičnih i satiričnih komentara nastalih spontano na tribinama (Hoy 1994, 294) do jasno neprijateljskih skandiranja na nacionalnoj ili nekoj drugoj ideološkoj osnovi. U našoj zemlji je izražavanje ideoloških ili političkih poruka na tribinama uobičajen deo navijačkog folklor, naročito od kraja osamdesetih godina prošlog veka (v. Đorđević 2015; Đorđević i Pekić 2017). Međutim, u pesmama Grupe JNA nisu uočljive kritičke reference na određene probleme ili opštija društvena pitanja, kao ni propagiranje bilo koje političke ideje ili ideologije. Kako je to Krsma više puta izjavljivao, Grupa JNA je orijentisana isključivo na „duh drugarstva, pozitive, zezanja i prave ljubavi prema klubu“²⁰.

Ako praviš pesme sa jednom idejom da one ostanu i da su vezane za klub, šta tu ima da komentarišeš bilo kakvu političku situaciju, kad će ta pesma da se sluša za četrdeset godina. Druga stvar, meni mešanje politike u klub, na tribinu, je nešto što je najogavnije i onda da mi propagiramo neke naše ideje koje su i među nama samima različite – nema mesta za to jednostavno (Krsma).

Primarni razlog za izbegavanje bilo kakve politike u pesmama ove grupe je želja da se njihove pesme ostave Partizanu u nasleđe, tj. da postanu legitiman deo njegovog folklornog korpusa, a za neke od njih se već sada može reći da su to postale. Prema kazivanju naših ispitanika, ali i na osnovu razgovora sa drugim navijačima i uvida u broj pregleda i komentare njihovih pesama na internetu, možemo reći da veliki deo navijača Partizana zna većinu pesama ove grupe; njihove pesme ne služe samo svrsi navijanja na utakmicama već u njima navijači uživaju i privatno, van koncerata i drugih grupnih okupljanja:

²⁰ Iz intervjua dostupnog na: https://www.youtube.com/watch?v=54_R1EqUgc0&t=1s.

Normalna je stvar da se slušaju pesme pred utakmicu, naročito Grupe JNA. U kolima, nakon toga. Ima ljudi koji slušaju non-stop, samo imaju taj disk u kolima. Ljudi puštaju deci, bebama. U tom smislu o kome smo pričali, o uticaju muzike – mislim da će izrasti određene generacije kojima će taj zvuk ući u uši. I da će to biti mnogo simpatično za nekih petnaest do dvadeset godina, da se priča o ovome sada (Krsma).

Osnovni uslov za postizanje tako pozitivnog odziva od strane publike mogao bi se okarakterisati kao veština isticanja onih aspekata „grobarstva“ ili grobarskog identiteta koje su istovremeno prihvatljive i objedinjujuće za grupu kojoj se direktno obraćaju i distinktivne u odnosu na grupu kojoj se implicitno obraćaju (u ovom slučaju to su uglavnom navijači Zvezde). U literaturi je od osamdesetih godina prošlog veka postalo uobičajeno da se navijačke grupe karakterišu terminima subkulture, kontrakulture (Gačanović 2013) ili „urbanog plemena“ (Morris 1981; Buzov et al. 1988; Perasović 2001). Benjamin Perasović je urbano pleme okarakterisao kao oblik „afektivnog saveza“ u kome se putem skupa simboličnih i drugih radnji identitet posreduje putem muzike, načina govora, stila ponašanja, imidža (Perasović 2001). U navijačkim grupama je, prema tome, neophodno vršiti odabir i isticanje određenih identitetskih markera i simbola koji služe kao razgraničavajuće sredstvo u odnosu na druge afektivne saveze iste vrste, odnosno na druge navijačke grupe. Uobičajena sredstva u tom slučaju su klupske boje, zastave, grbovi i slično, dok navijačke pesme u tom domenu predstavljaju – kao što smo već nagovestili – jedno od glavnih internih, ali i eksternih komunikacijskih sredstava.

Kako M. Hoj navodi, pozivajući se na Bahtinove tekstualne analize subkultura, mnoge od ovih pesama izgleda kao da funkcionišu po principu pohvalnih i obožavajućih ritualnih mantri upućenih svom timu, koje svoj efekat postižu ritualnom degradacijom suprotstavljenog tima (Hoy 1994, 195). U pesmama Grupe JNA namerno se ne poklanja pažnja njihovim najvećim suparnicima, a Krsma nam objašnjava zašto je tako:

Zašto bismo mi pravili pesme protiv Cigana? Davati neki preveliki značaj tome? Naravno da je to neizostavno i da svaki navijač Partizana ne voli Cigane, ja ih ne volim. Ponekad samo provučemo nešto na koncertima, onako za gušt, zabanciju, ali ne na albumu. Glupo je praviti pesme anti-ciganske, bespotrebno je.

Nepominjanje ili samo usputno pominjanje Cigana treba posmatrati kao deo „rituala“ ili „performansa“, čiji je efekat unižavanje protivnika ignorisanjem:

Meni je najslađa ta njihova ljubomora što to postoji. Kapiram da ih nerviraju i ovi grafiti, što se pokazalo pre mesec dana²¹. Ali nemaju mogućnost da nam

²¹ U januaru 2018. godine bili su uništeni svi grafiti koje su zajedno izradili članovi grupa GTR i JNA na Dorćolu u Beogradu, ali su ubrzo svi obnovljeni. V. na adresi: <https://sport.blic.rs/fudbal/domaci-fudbal/vandalizam-u-beogradu-preko-noci-unisteni-svi-murali-znamenitih-partizanovaca-foto/4ed3rjh>.

odgovore. To je najbolja stvar na svetu. Baš bih voleo da postoji njihov tako neki bend, ali mislim da to nije moguće (Krsma).

Zajedničko pevanje „ritualnih mantri“ pri bodrenju svog tima, uz izražen ritam „plemenskih“ bubnjeva i električne gitare, njihova jednostavnost, repetitivnost i bezvremenost doprinose jačanju osećaja zajedništva i zajedničke „borbe“ (na primer ponavljanja u pesmama: „Dajte gol, dajte gol, crno-beli dajte gol, pa da pivo pijemo“ ili „Skači, igranj, napadaj i kod kuće i na strani, uvek gol više daj, crno-bele boje brani“). Uloga zajedničkih performansa je da pruže mogućnost svima da učestvuju i da time istovremeno nagrade učesnike; udruženi glasovi u ovakvim događajima ne ostavljaju prostora individualnim glasovima. U tom smislu Grupa JNA je navijačima Partizana otvorila potpuno nove prilike za izvođenje participativnih performansa, okupljajući ih i izvan stadiona, kao uobičajenih mesta za to. Na njihovim koncertima pevač na bini ima veoma sličnu ulogu kao vođa navijača, jer publika zajedno sa njim peva sve pesme uz korišćenje dlanova i šalova, ali i uobičajenih navijačkih rekvizita kao što su transparenti, bengalke i dimne bombe. U takvim okolnostima možemo da primetimo da *Partizan* počinje da nadilazi isključivo asocijaciju sa sportskim timom i postaje „otelotvorenje jedne apstrakcije“ (kako je to jednom prilikom formulisao Ivan Lovrić); *njemu* se u ovakvim situacijama peva kao transcendenciji sveobuhvatnog „grobarskog“ iskustva i emocije. I sam Krsma nam je na pitanje o tome da li ima utisak da ih ljudi u toku koncerata (naročito van Beograda) doživljavaju kao neku vrstu otelotvorenja Partizana odgovorio:

Da! Jednostavno, skupili se navijači Partizana a nije utakmica. Mi smo na neki način muzički promoteri Sportskog društva Partizan. I to je realno i to je nama bila ideja da se širi ta ideja ljubavi prema klubu.

Kao što je slučaj sa većinom navijačkih pesama i Grupa JNA uglavnom obrađuje „postojeće hitove i ne-hitove; ne zato što mi nismo želeli neki autorski rad – jer ga ima na svakom albumu – nego zato što je to uvek bilo matično vezano za tribinu da se obrađuju melodije pesama“ (Krsma)²². Jedan od razloga za to što su poznate melodije prikladne za ovu vrstu upotrebe može se nalaziti u tome što one direktno utiču na to da se inače haotično i neorganizovano uzbuđenje i emocije slušalaca-učesnika zauzdaju i usmere na način koji je verovatno nemoguć u uslovi- ma izvan performativnih prilika (Hoy 1994, 296)²³.

---

²² Neke od njihovih najpoznatijih autorskih pesama su *Crno-beli šal*, *Stoku na jug*, *Kad jutro svane*, *Ti si ponos moj*, *Kop*, *Skači, igranj, napadaj*.

²³ Za dalju raspravu o deljenju emocija među navijačima određenih fudbalskih klubova, videti Thonhauser and Wetzels (2019).

Slika 2. Koncert Grupe JNA održan 8. septembra 2019. godine u dvorištu osnovne škole Mihailo Petrović Alas na Dorčolu, u okviru manifestacije *Dorćolski festival – porodična tradicija* koju su organizovali GTR i Grupa JNA

Kada je reč o vrsti emocijama koje se pominju u pesmama Grupe JNA, najčešće su to ponos, vernost, večita ljubav (na primer, u stihovima kao što su: „Grobari to smo mi, zauvek verni našem Partizanu, i nema kraja našoj ljubavi, Grobari to smo mi“; „Prošlo je mnogo godina, ništa nije se promenilo, ljubav ta sve je pobedila“; „Mi volimo i bodrimo, samo jedan klub na svetu celom“; „Samo za tebe srce mi kuca“; „Ceo život veran tebi, Partizane dobro znaj, srce moje crno-belo, za te kuca svaki dan“; pesma *Ti si ponos moj*) i požrtvovanost (na primer: „Idemo sve do pobeđe! Ne štedimo grlo ni dlanove, za Partizan!“; „Za te boje crno-bele, za Partizan daću sve, na kraj sveta ako treba, pratiću te uvek ja“). Na pitanje da li poklanjanje i ispoljavanje toliko emocija prema klubu možda predstavlja neku vrstu kompenzacije za nedostatak emotivne ispunjenosti u sopstvenim životima, Krsma nam je odgovorio:

Ne, ja mislim obrnuto. Nisu navijači uskraćeni, nego su u prednosti u odnosu na ostale koji ne prate klub i nemaju tu vrstu strasti ili ljubavi prema nekom klubu. Meni je to dopuna života. Ali ja mislim da ta strast je ona kad si baš od malena naučen da navijaš za neki klub, jer ti tada, u tom trenutku to povezuješ na jedan nenormalan, iracionalan način i to nekako postane sastavni deo tvoje ličnosti. Ja smatram da je to ono – super kvalitetna dopuna, nekad i oštećenje za život. Jer mnogo je moćno kad se skupe ljudi sa istom emocijom na istom mestu, još ako ti imaš preko puta neprijatelja sa istom, to je...

Članovi Grupe JNA su od početka bili otvoreni za ideje drugih, s obzirom da – kako je više puta naglašavano – stvaraju pesme za Partizan kao kolektivno dobro, „u smislu da se ljudi time ponose, da im je drago i da slušaju te pesme“ (Krsma)²⁴. U pisanju i komponovanju pesama sa njihova tri albuma učestvovalo je „oko šest do sedam ljudi ili se neki stariji Grobari samo jave i kažu 'napisali smo pesmu'. Tako je bilo i za pesmu *Dobro pamtim sve*“ (Krsma). Prema njegovim rečima, nikada se ne zna kako će nastati pesma, ona nastaje tako što je smisli „onaj ko je talentovan u tom trenutku“. Princip po kome su pesme osmišljavane, po kome je vršena njihova selekcija i zbog koga su one masovno prihvaćene među navijačima Partizana se dakle ne može jasno definisati i opšte objašnjenje tog procesa možemo sažeti u Krsminoj izjavi: „Svako ko je Grobar oseća grobarstvo. Pogotovo se to odnosi na prvi album, koji je siroviji.“²⁵

Na ovakvu vrstu objašnjenja može se primeniti Bahtinovo tumačenje subkulturnih performansa, prema kome oni „oživljavaju i komuniciraju samo onda kada sami učesnici počnu da im pripisuju sopstvene interpretacije i tumačenja“ (Hoy 1994, 290). Grupa JNA je u tom smislu svojom muzikom očigledno pružila dovoljno obuhvatan i otvoren sadržaj koji veliki deo navijača Partizana može da razume, da se sa njime poistoveti i emotivno uskladi²⁶. Međutim, iako uobičajene navijačke „ritualne mantre“ koje imaju funkciju davanja podrške sopstvenom timu nepogrešivo „funkcionišu“ među navijačima, pesme Grupe JNA se ne obraćaju samo Partizanu, već je u njima prisutna i doza samoreferentnosti, podsticanja sopstvene grupe, odnosno pevanja samima sebi: „Pre svega klasična stvar – ljubav i vernost prema klubu, a onda i neki momenti kao u pesmama *Kop* ili *Stoku na jug*. To je poseban osvrt na grupaciju pod nazivom Grobari (Krsma).“

Na osnovu našeg dugoročnog istraživanja stekli smo utisak da je Grupa JNA dovela do neke vrste *buđenja* navijača Partizana ali i do neke vrste *reorganizacije* markera njihovog identiteta. Usudujemo se da primetimo takođe da je ona zajedno sa grupom GTR, naročito tokom 2013. i 2014. godine, izvršila veliki uticaj na oživljavanje partizanovske supkulture (v. Gačanović 2013), koje je po svoj prilici bila veoma *uspavana*, s obzirom da se klub nalazi/o u dubokim krizama, a sa njime i navijači. Mnogi navijači su prestali da odlaze na utakmice zbog tenzija koje postoje na tribinama usled navijačkih podela, ali i zbog generalno lošeg kvaliteta fudbala i raširenih narativa o „nepravdama“ koje se nanose Partizanu od strane države i sopstvene uprave. Uprkos svemu tome, prema Krsminim rečima, svi ti ljudi i dalje „vole Partizan“. Čini se kao da je ovaj „kreativni talas“ nastao kao reakcija na takvo stanje, kao rezultat potrebe za očuvanjem „Partizana, njegovog identiteta i duha“ (Krsma)²⁷. Sredstva za revitalizaciju ljubavi

²⁴ Iz intervjua dostupnog na: https://www.youtube.com/watch?v=54_R1EqUgc0&t=1s.

²⁵ Iz intervjua dostupnog na: https://www.youtube.com/watch?v=54_R1EqUgc0&t=1s.

²⁶ Treba naglasiti da je Grupa JNA prihvaćena od strane sve četiri zavađene frakcija koje trenutno postoje među navijačima Partizana.

²⁷ Iz intervjua dostupnog na: https://www.youtube.com/watch?v=54_R1EqUgc0&t=1s.

prema klubu GTR je pronalazio u različitim kreativnim akcijama zasnovanim često na virtuelnim i izmišljenim osnovama, u humoru, u evociranju sećanja na istoriju i slavu kluba, na njegove asove i u različitim umetničkim brikolazima (v. Gačanović 2013), provlačeći povremeno i određene politički provokativne komentare; pokrenuvši pritom sopstveni fanzin²⁸ i crtajući prepoznatljivije grafite širom Beograda i drugih gradova, ona je zajedno sa Grupom JNA posebno pogodno sredstvo za tu svrhu pronašla u panku.

Jačanje (pank) identiteta Partizana

Zamisli scenu: imaš pank koncert kao pre na Akademiji, imaš gomilu navijača i imaš igrače koji relativno izlaze po splavovima. Ali, u tom trenutku cela estetika se menja i to je interesantno što se dešava. Ne znam da li trenutno ima nekog dubljeg uticaja, ali sam siguran da će imati odjek, iako je i dalje rovit. Hoću da ti kažem: nije istina da su Grobari pankeri, da su naši igrači odjednom zavoleli pank i došli na proslavu, nego je sve to stihijski, spontano se pravi ta vrsta estetike i spontano se menja. Mislim, igrači koji su navikli na splavove skaču uz pank, jebote! (Krsma u: Božić 2015).

Iako su Grobari u procesu stvaranja sopstvenih vizuelnih ili estetskih demarkacionih oznaka tokom osamdesetih godina usvojili „engleski stil navijanja“ i među sobom imali „pankera više nego na drugim tribinama – oni (pankeri – prim. aut.) su na samom Jugu ipak uvek bili manjina“ (Slavković u: Đurović 2017). I naše istraživanje pokazuje da se povezivanje panku i Grobara od početka može označiti kao urbani „mit“ (v. Slavković u: Đurović 2017), ali čak i danas određeni deo navijača Partizana, ljubitelja pank-rok, naročito engleske muzičke scene, vole da povezuju Partizan sa „pankom“, što je upravo slučaj sa grupama GTR i JNA. Krsma na primer izjavljuje: „To je zvuk za Partizan (...) imena grupa, alkohol, britanske zastave, šalovi, ruke – sve to vuče na pank i rok (...) daleko od toga da su Grobari pankeri, ali ih je mnogo bilo i mnogo ih je i sada – i oni koji to nisu su kroz Grupu JNA prepoznali čistu energiju i ljubav prema Partizanu“²⁹.

S obzirom na veliku uticajnost i podršku koju su ove grupa dobile od strane simpatizera, odnosno navijača Partizana (kasnije i samog kluba), u nastavku teksta ćemo prikazati na koji način oni pojam panku povezuju sa pojmom „grobarskog identiteta“, kao i to da je revitalizacija „pankerskog stila“ iz osamdesetih samo deo njihove šire agende. Ta agenda obuhvata konsolidaciju i redefinisavanje određenih identitetskih markera Grobara i promenu njihove percepcije u

²⁸ U to vreme pojavljuju se i fanzini „04. X 1945“, „Partizan iznad svega“ i „Jusuf Mehmedovski“.

²⁹ Iz intervjua dostupnog na: https://www.youtube.com/watch?v=54_R1EqUgc0&t=1s.

javnosti, koja se do njihove pojave uglavnom svodila na predstave o Grobarima kao huliganima međusobno podeljenim u nekoliko protivničkih tabora.

Važno je odmah naglasiti da se među našim informantima pod „pankom“ ne misli samo na precizne i tradicionalno prihvaćene estetske, subkulture ili neke druge odrednice pank-a kao muzičkog žanra. Iako se pokazalo da su pank-rok pesme i svirke Grupe JNA došle „prirodno uz navijanje“ i „grobarstvo“ (Krsma), prema njihovom viđenju pojam pank-a se ne odnosi toliko na muziku, koliko na „životni stav“ (Lovrić), odnosno na „ceo fazon, estetiku ili šmek Grobara“ (Krsma). Radi se dakle o pojmu u kome je ova grupa navijača Partizana videla adekvatno deskriptivno sredstvo svega onoga što po njima Partizan, njegova istorija i svi oni koji su je stvarali jesu, ili onoga što bi po njima Grobari trebalo da slave i neguju kao deo sopstvenog identiteta.

Pank nije samo muzika, već mnogo više od toga. Muzika je samo neka osnova za formiranje prave ličnosti. Pank je ustvari bunt, koji ti nameće potrebu da ne pripadaš većini, i koji te tera da razmisliš svojom glavom pre nego što slepo kreneš za «velikim vodjom». To je razlog što nam nije bitno što drugih ima više. To je razlog zašto nismo uz Partizan samo kada pobedi. Mi nismo uz Partizan iz fazona, već iz bunta (Bata Raka).³⁰

Estetika i vrednosni sistem u ovom diskursu stalno su predstavljeni kao da proizilaze jedno iz drugoga, odnosno kao da estetska obeležja Grobara proističu iz određenog skupa vrednosnih odlika koje su svojstvene Partizanu: „To je zvuk za Partizan (...) imena grupa, alkohol, britanske zastave, šalovi, ruke, boje kluba, sam naziv ‘Grobari’ – sve to vuče na pank i rok“ (Krsma). Takvo poimanje „estetskog iskustva“ – kao kolektivnog kognitivnog procesa koji u sebi sadrži određeni skup vrednosti – u skladu je sa pojedinim antropološkim pristupima „estetici“ koji se suprotstavljaju savremenim zapadnim teorijama zasnovanim na Kantovim pogledima, po kojima se estetika posmatra kao nezainteresovano uvažavanje određene pojavnosti. Nasuprot tome, određeni antropolozi polaze od teorijskih pretpostavki u kojima se (kolektivno) estetsko iskustvo poima kao proces podložan posmatranju, podrazumevajući pritom da je estetska percepcija vrednosno obogaćeno iskustvo, a estetsko izražavanje (ponovno, stalno) stvaranje iskustava kroz koja se vrednosti stalno rekonstituišu i/ili transformišu (Sharman 1997, 177–8). Upravo u tom svetlu i sami tumačimo posmatrane aktivnosti grupa GTR i JNA. Ističući estetske specifičnosti sopstvene (i suprotstavljene) grupe, oni iz postojećeg iskustvenog korpusa selektuju i ističu određene vrednosne odlike koje „Grobara čine nekom posebnom vrstom čoveka“, istovremeno ističući i „ogromne razlike“ između „nas i njih“ kao „dva univerzuma“ (Krsma)³¹.

³⁰ Odломаk objave preuzet sa zvanične stranice Grupe JNA na Fejsbuku, koja je dostupna u celosti na linku: <https://www.facebook.com/GrupaJna/posts/909159719127672/>

³¹ Iz intervjua dostupnog na: https://www.youtube.com/watch?v=54_R1EqUgc0&t=1s.

Jedan od najčešćih razloga koji se navode pri objašnjenjima „posebnosti“ Grobara jeste činjenica da su oni oduvek predstavljali manjinu u odnosu na navijače Crvene zvezde, „da su uvek bili drugi u zemlji“, da „nemaju baš pobednički mentalitet i istoriju (ali da ipak imaju svetlu istoriju)“ i da „većito vode borbu sa vetrenjačama“ (Krsma). Neretko smo kroz razgovore i sa drugim navijačima Partizana nailazili na slična viđenja, a većina njih se slaže i u tome da takav kontekst razvija „posebne pojedince“, koje najpre odlikuju neposlušnost, individualnost, inat i bunt. Grupe GTR (v. Gačanović 2013) i JNA posebno ističu takve kvalitete Grobara³², kao na primer u stihu pesme *Dete Partizana*: „Jer ja sam dete Parizana, crna ovca društva, uvek bela vrana“; Krsma u svojim javnim intervjuima često ističe i različite druge odlike „grobarskog ludila, apsurdne i nenormalne stvari“, koje se otelotvoruju kroz „likove kao što su Miša Tumbas³³ ili legende kao što je Vujošević i gomilu igrača specifičnih po svom karakteru“³⁴.

U skladu sa ovakvim predstavljanjem Grobara jeste i način na koji se vrlo često predstavlja njihova tribina, koja nikada nije bila jedinstvena i centralizovana (za razliku od Zvezdine), a njena razjedinjenost je danas naročito upadljiva. Iako je jedan od ideala Grupe JNA „da Grobari jednog dana budu ujedinjeni“³⁵, ipak se priroda njihove tribine doživljava i prihvata kao neizbežna tekovina grobarstva: „Anarhična tribina kroz celu istoriju. Ali ne namerno. Zato što je sastavljena od vrlo čudne strukture ljudi, jako, jako šarena tribina i meni je uvek bilo strava što je tako. I osećala se ta velika povezanost s Partizanom, u smislu da je to svet sam za sebe“ (Krsma). Dodatna odlika takve tribine je prema Marku Božiću i njena politička raznovrsnost:

Jedan moj ortak voli da kaže da je Jug uvek bio poseban u odnosu na ostale zato što na jednoj tribini možeš da vidiš i zastavu na kojoj je keltski krst i zastavu Jamajke, mesto gde ima i Srba i Jugoslovena i komunista i monarhista i anarhista i nacista i nacionalista i internacionalista.

Poseban u smislu da je uvek okupljao ljude koji razmišljaju drugačije, koji vole da idu protiv mase, protiv krda, protiv opšteg mišljenja, koji uvek vole da kontriraju, da pišaju uz vetar (Božić 2015).

Već smo došli do uvida da je upravo podeljenost tribine u kojoj nema jakog centra bila povoljna okolnost za veću slobodu izražavanja na tribini, što je ve-

³² Kao na primer u stihu pesme Grupe JNA *Odabrani soj*: „Mi smo deca Partizana, budi slobodan i svoj, kad porastem jednog dana, biću čovek a ne broj“. Reč je o obradi pesme „Another Brick in the Wall“ grupe Pink Floyd.

³³ Videti na primer prikaz ličnosti ovog poznatog navijača Partizana na adresi: http://sr.neciklopedija.org/wiki/Misa_Tumbas.

³⁴ Iz intervjuja dostupnog na: https://www.youtube.com/watch?v=54_R1EqUgc0&t=1s.

³⁵ Krsma, iz intervjuja dostupnog na: https://www.youtube.com/watch?v=54_R1EqUgc0&t=1s.

rovatno u velikoj meri doprinelo i „procvatu grobarske subkulture“ na čelu sa Grupom JNA i GTR-om (Gačanović 2013, 177). To važi i za slobodu u pogledu odabira pesama koje navijači pevaju na utakmicama. Kada je na primer u pitanju pesma sa drugog albuma Grupe JNA *Dobro pamtim sve*, koja je postala „hit na tribinama“, Krsma smatra da:

(...) na primer da smo Cigani, to bi bilo stopirano. Ne bi se dozvolilo, jer je to melodija nekog hrvatskog izvođača. Ne bežim ja od nikakvog nacionalizma, to je normalno da postoji na tribini i sve, ali meni je strava što Grobari imaju taj prostor. Isto pesma ‘Ja volim crno-bele’, koja je himna Partizana nezvanična, ona se pevala i devedesetih, a to je pesma od Dubrovačkih trubadura. Koliki god da je bio nacionalizam, nije se štetio taj momenat koji je deo folklor.

Proučavajući načine na koje GTR izražava sopstvenu naklonost ka Partizanu, na drugom mestu smo već utvrdili da je „proces identifikacije sa određenim timom zasnovan na simboličkom sistemu hijerarhijski organizovanih binarnih opozicija, koji podrazumeva dve jedinice koje se međusobno isključuju i koje služe tome da proizvode značenje kroz građenje suprotnosti“ (Gačanović 2013, 194). Takav princip relacionog konstruisanja navijačkog identiteta uočavamo i u stavovima koje Krsma iznosi u ime Grupe JNA, mada kod njega možemo primećivati relativno pomeranje težišta na neke druge markere razdvajanja u dihotomiji mi-oni, tj. Grobari-Cigani³⁶. Neke od (negativnih) karakteristika ili asocijacija na Crvenu zvezdu i njene navijače koje on ističe su: „mejnstrim“; „vašar, fešte, koreografije, vatrometi, svi oni baloni“ (referenca na stil navijanja); „ceo taj marketing, ceo taj fazon je toliko gadan“; „ceo život miljenica sistema“; „megalomanski klub“; „izjednačavanje sa srpstvom“ (što ističe kao „posebno odvratno“); „devedeset procenata šabana navija za Zvezdu“ (referenca posebno na pevače narodne muzike); „lažiranje istorije, udbaški klub“ (referenca na Slobodana Penzeića Krcuna kao osnivača kluba); „FMP“ (referenca na spekulacije Grobara da je KK Crvena zvezda fuzionisala KK FMP); „dolaženje do titule na način koji nije fer-plej“³⁷. Nasuprot tome navodi niz asocijacija na Partizan, kao što su: „čista ljubav“; „porodična vrednost“; „ideal pravičnosti i fer-pleja, ali i grobarskog ludila i apsurdne i nenormalne stvari“; „mi smo pacifisti – prihvatamo a ne menjamo istoriju, ponosimo se svima koji su dali za Partizan sve, bez obzira na naciju, veru – a to za mene znači biti patriota, biti Srbin“³⁸, „čist sport“.

Datu listu suprotnosti možemo grubo podeliti na estetske, odnosno stilske i vrednosne, odnosno moralne kategorije mada se one, kako smo već primetili, vrlo često međusobno prepliću. Međutim, smatramo da ovde treba skrenuti pažnju na jedan drugi aspekt ovako iznetih predstava – na njihovu funkciju u

³⁶ Radi poređenja v. Gačanović (2013, 191–194).

³⁷ Iz intervjua dostupnog na: https://www.youtube.com/watch?v=54_R1EqUgc0&t=1s.

³⁸ Isto.

pogledu ostvarivanja pretpostavljene težnje ka redefinisanoj identifikacionih markera sopstvene grupe. Lako možemo zaključiti da su date asocijacije/karakterizacije veoma pristrasne (pristrasnost je legitiman, ako ne i obavezan deo navijačkog diskursa) i da se lako može posumnjati u stepen njihove utemeljenost u stvarnosti, međutim, smatramo da njihova funkcija nije toliko ukazivanje na „realnu sliku“, koliko je ona u svojoj osnovi didaktičke prirode. Iako se dakle može diskutovati o tome koliko su porodične vrednosti, čista ili bezuslovna ljubav, fer-plej/sportski duh, pacifizam, religijski i nacionalno inkluzivan patriotizam i protivljenje istorijskom revizionizmu zaista uvrežene vrednosti među širom populacijom koja navija za Partizan, ono što se čini mnogo izvesnijim jeste da one predstavljaju „spisak ideala“ kojima treba težiti.

Prisustvo motiva panku u sklopu iznesenih pretpostavki može donekle izgledati kao oksimoron, ali u datom navijačkom „univerzumu“ takav spoj je očigledno moguć i pritom je produktivan. Kako su zapazili Armstrong i Jang pozivajući se na teoriju Viktora Tarnera, okupljanja navijača se mogu posmatrati kao stanja liminalnosti i najčešće imaju subverzivan karakter, jer daju prostora za ispoljavanje određenih potisnutih poriva i za inverzno izražavanje ustaljenih društvenih normi. Liminalnost se u tom smislu posmatra kao „vreme i mesto za povlačenje iz normalnih modela socijalnih delanja, a potencijalno i kao period preispitivanja centralnih društvenih vrednosti i aksioma kulture u kojoj se javlja“ (Armstrong and Young 1999, 178). U skladu sa takvim viđenjem, a u kontekstu težnji ka ostvarivanju „viših“ ciljeva zajedništva svih Grobara, „širenju ideje prave ljubavi prema klubu“ i promovisanju gore iznetog sistema vrednosti Grupa JNA određene „pank“ odlike Grobara ne smatra preprekama za njihovo ostvarivanje. Naprotiv, određene odlike Grobara koje su inverzne ustaljenom vrednosnom poretku „spoljnog sveta“ se veličaju, naročito u stihovima pesme *Stoku na Jug*: „Odvratni, debeli, znojavi, pijani, Partizanu odani, to su s juga Grobari!“ ili u pesmi *Stoka, stoka mi smo*³⁹. Postupak inverzije vrednosnih označitelja naročito je prisutan u odnosu na navijače Crvene zvezde i može se čak reći da ona predstavlja ključno sredstvo identitetske demarkacije ovih „večitih rivala“.

Cela suština grobarstva, kako smatra Krsma (takođe i Božić 2017), nalazi se u najpopularnijoj pesmi koja se već decenijama peva na stadionu: „Ne znam ko je to napisao, verovatno Kubura, nemam pojma. To je jedna od najpopularnijih melodija kroz decenije na stadionu“. Pesma *Pune tribine ružnih navijača* nastala je kao inverzija najpoznatije pesme Zvezdinih navijača *Pune tribine ludih navijača*.

Pune tribine ludih navijača Pune tribine ružnih navijača
i baklje svetle, ceo sever gori nemamo baklje, prskalice gore
bubnjevi tutnje i pesma se ori bubnjevi bušni, pesme su nam ružne
jedite govna, mi smo šampioni jer mi smo stoka sa tribine južne

³⁹ „Stoka“ je inače naziv navijačke grupe iz Pančeva, ali se taj naziv ovde odnosi na širu grupu Partizanovih navijača, a posebno na navijače sa južne tribine.

Prema Krsminim rečima „u toj pesmi se vidi jasna razlika između nas i njih ili generalno svih ostalih. Ali ona mnogo toga objašnjava kada pričamo o ovoj priči – o specifičnosti samih Grobara“.

Kao što smo mogli videti, klupske boje i navijački stil, stanje na tribini, njena struktura i pojedinci koji je čine, zajedno sa koncertima Grupe JNA koje Krsma opisuje kao „šutke, haos, jednu šizofreniju“, predstavljaju se u ovom diskursu kao „pank“ i kao intrinzično svojstvo „grobarstva“. S druge strane, i Grupa JNA i GTR vode jednu specifičnu „identitetsku politiku“, kojom se teži ujedinjenju svih grobarskih različitosti pod kišobranom jedne „više vrednosti“ koju predstavlja Partizan. Ona obuhvata očuvanje tradicije kluba u najširem smislu, estetsko „podešavanje“ navijačkih odlika i istovremeno izostavljanje određenih identitetskih oznaka koje su poslednjih decenija naročito istaknute u pogledu navijača Partizana, kao što su pre svega huliganske kontroverze i razjedinjenost tribine. Prema Đuroviću, „zahvaljujući Gripi JNA i GTR klinici koji tek dolaze mogu da vide i drugu stranu navijačke subkulture, ne samo huliganstvo i siledžijstvo“ (Đurović 2017). Na osnovu svega toga možemo zaključiti i to da se isticanje navedenih ideala „pravog grobarstva“ i čitav splet aktivnosti Grupe JNA i GTR mogu tumačiti i kao težnja ka uspostavljanju kontrateže „huliganskoj ekipi“ i „ultra mozgu“, koje po Krsmi „nisu baš deo grobarstva“. U skladu sa tim, na pitanje šta bi moglo na kraju da ujedini Grobare, od Krsme smo ipak dobili sledeći odgovor:

Pa ne znam, ništa. Mnogo nekih stvari, različitih razmišljanja. Navijački pokret danas u Srbiji je na jednom kretenskom nivou, nema veze sa osnovnim momentom, a to je da pobediš kao klub – samoživ je, sam je za sebe, tu više i ne vidiš neku razliku sem možda u bojama i pesmama, ali je momenat da bez problema mogu da stanu na trg i da skaču (zajedno – Grobari i Cigani), a da to nije na utakmici. To je neki moj omaž prema današnjim navijačima. Mislim da je rezultat toga da je i sama utakmica samo prilika za njihovu pojavu. A da sve to mogu da rade gde god, na livadi nekoj; nema interakcije sa terenom, samo je za sebe, razumeš.

Zaključak

Navijačke grupe i njihov folklor, običaji, stilovi, estetika, političnost, priroda njihove kolektivnosti, sistem uverenja i vrednosti, odnos prema širem društvu i obratno, emocionalnost koja se ispoljava u rasponu od bezuslovne ljubavi do mržnje i različita druga svojstva koja ih odlikuju zahtevaju intenzivnu istraživačku i analitičku pažnju, koja je pritom stalno ometena multiaspektnošću ove vrste društvenog grupisanja. „Predmet“ ovog istraživanja pak nije bila jasno definisana navijačka „grupa“, već pre jedan „pokret“ koji je razvijen od strane vrlo

malog broja pojedinaca sa neočekivano pozitivnim odzivom među širom populacijom navijača i/ili simpatizera Partizana, pa smo kao antropolozi pokušali da razumemo svojstva društvenog konteksta njihovog nastanka i razvoja, a potom i da protumačimo funkcionalnost, prirodu i domete njihovih uticaja na promenu datog konteksta. Našu istraživačku pažnju na „fenomen“ ovih grupa u redovima Partizanovaca posebno je privukla uočljiva pank rok estetika i retorika, koja se poslednjih godina ističe zahvaljujući Grupi JNA i njenom frontmenu. Opšti rezultat našeg dosadašnjeg istraživanja je da je ova grupa, zajedno sa GTR-om, poneta kreativnom (i iskrenom) potrebom „da da nešto kvalitetno Partizanu“ i da se pritom „dobro zeza“, postepeno od strane svojih mnogobrojnih poštovalaca dobila status „nečega najboljeg što Partizan trenutno ima“⁴⁰, dobivši pritom i njihovo poverenje da zajedno sa GTR-om preuzme ulogu promotera ili kreatora jednog novog-starog, redefinisano identiteta Grobara i Partizana.

Literatura

- Armstrong, Gary and Malcolm Young. 1999. „Fanatical football chants: Creating and controlling the carnival“. *Culture, Sport, Society* 2 (3): 173–211. <https://doi.org/10.1080/14610989908721852>
- Barber-Kersovan, Alenka. 2005. *Vom ‚Punk-Frühling‘ zum ‚Slowenischen Frühling‘. Der Beitrag des slowenischen Punk zur Demontage des sozialistischen Wertesystems*. Hamburg: Krämer.
- Božić, Marko. 2015. „Pričao sam sa Grupom JNA o filozofiji grobarstva i nismo uspeli da se složimo“. *Vice* 12. januar 2015. <https://www.vice.com/rs/article/vvene8/pricao-sam-sa-grupom-jna-o-filozofiji-grobarstva-i-nismo-uspeli-da-se-slozimo>
- Bradley, Joseph M. 1998. „’We Shall Not Be Moved’! Mere Sport, Mere Songs? A Tale of Scottish Football“. In *Fanatics! Power, identity & fandom in football*, edited by Adam Brown, 203–218. London and New York: Rutledge.
- Brimson, Dougie. 2000. *Tajne nogometnog huliganizma*. Zagreb: Celeber d.o.o.
- Buzov, Željko, Ivan Magdalenić, Benjamin Perasović i Furio Radin. 1989. *Navijačko pleme: prvo YU istraživanje*. Zagreb: RZ RK SSOH.
- Cateforis, Theo. 2011. *Are We Not New Wave? Modern Pop at the Turn of the 1980s*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Đorđević, Ivan and Relja Pekić. 2017. „Is there space for the left? Football fans and political positioning in Serbia“. *Soccer & Society* 19 (3): 1–18. <https://doi.org/10.1080/14660970.2017.1333678>
- Đorđević, Ivan. 2015. *Antropolog među navijačima*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Đurović, Mladen. 2017. „Grobari i pank, zašto i kako?“. *Vice* 17. maj 2017. <https://www.vice.com/rs/article/bmedb3/grobari-i-pank-zasto-i-kako>

⁴⁰ Često smo nailazili baš na ovako formulisane komentare na različitim društvenim mrežama u vezi sa objavama koje imaju veze sa Grupom JNA ili „ispod“ njihovih pesama.

- Gaćanović, Ivana. 2013. „O decentriranju navijačkih identiteta: ima li romantike u navijanju?“. U *Urbani kulturni identiteti i religioznost u savremenom kontekstu*, uredio Daniel Sinani, 173–195. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju.
- Hoy, Mikita. 1994. „Joyful Mayhem: Bakhtin, Football Sonds, and the Carnivalesque“. *Text and Performance Quarterly* 14 (4): 289–304. <https://doi.org/10.1080/10462939409366091>
- Jeremić, Vladan. 2009. „Politike vizuelnih reprezentacija i interpretacija arhiva jugoslovenskog pank-a i novog talasa (1979–1984)“. U *Društvo u pokretu – Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas*, uredili Đorđe Tomić i Petar Atanacković, 103–106. Novi Sad: Cenzura.
- Kostelnik, Branko. 2004. *Moj život je novi val*. Zaprješić: Fraktura.
- Kostić, Vojkan, Dušan Mihajilović i Mirko Vuković. 2016. *Sloboda ili ništa*. Beograd: Samizdat.
- Kyaw, Natalija. 2009. „Računajte na nas. Pank i novi talas/novi val u socijalističkoj Jugoslaviji“. U *Društvo u pokretu – Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas*, uredili Đorđe Tomić i Petar Atanacković, 81–102. Novi Sad: Cenzura.
- Morris, Desmond. 1981. *The Soccer Tribe*. London: Jonathan Cape.
- Motoh, Helena. 2012. „'Punk is a Symptom': Intersections of Philosophy and Alternative Culture in the 80's Slovenia“. *Synthesis Philosophica* 54 (2): 285–296.
- Parađanin, Iva. 2018. „Zašto je super što u Srbiji imamo ovu navijačku pesmu“. *Vice* 8. novembar 2018. <https://www.vice.com/rs/article/pa5yzy/zasto-je-super-sto-u-srbiji-imamo-ovu-navijacku-pesmu>
- Perasović, Benjamin. 2001. *Urbana plemena: sociologija subkultura u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Pogačar, Martin. 2008. „Yu-Rock in the 1980s: Between Urban and Rural“. *Nationalities Papers* 36 (5): 815–833. <https://doi.org/10.1080/00905990802373504>
- Prica, Ines. 1991. *Omladinska potkultura u Beogradu – simbolička praksa*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Raković, Aleksandar. 2011. „Bit moda, rokenrol i generacijski sukob u Jugoslaviji 1965–1967“. *Etnoantropološki problemi* 6 (3): 741–761. <https://doi.org/10.21301/eap.v6i3.12>
- Ramet, Sabrina P., ed. 1994. *Rocking the State: Rock Music and Politics in Eastern Europe and Russia*. Boulder and Oxford: Westview Press.
- Ristivojević, Marija. 2012. „Rokenrol kao lokalni muzički fenomen“. *Etnoantropološki problemi* 7 (1): 213–233. <https://doi.org/10.21301/eap.v7i1.10>
- Ristivojević, Marija. 2013. „'Novi talas' u percepciji novih generacija“. *Etnoantropološki problemi* 8 (4): 213–233. <https://doi.org/10.21301/eap.v8i4.6>
- Safić, Savo i Igor Todorović. 2006. *Novosadska punk verzija*. Novi Sad: Studentski kulturni centar Novi Sad.
- Sharman, Russell. 1997. „The Anthropology of Aesthetics: A Cross-cultural Approach“. *Journal of the Anthropological Society of Oxford* 28 (2): 177–192.
- Šunjka, Dejan S. i Dragan Pavlov. *Punk u Yu 1980–1990*. 1990. Beograd: Delaus.
- Thonhauser, Gerhard and Michael Wetzels. 2019. „Emotional sharing in football audiences“. *Journal of the Philosophy of Sport* 46 (2): 224–243. <https://doi.org/10.1080/00948705.2019.1613159>

- Trbojević, Danilo. 2018. „Između muzike i nasilja: 'šutka' kao ritualizovani performans identiteta i ideologija“. *Etnoantropološki problemi* 13 (4): 1031–1066. <https://doi.org/10.21301/eap.v13i4.7>
- Vukušić, Dino. 2016. „Susret subkulturnih stilova: Primjer koncerta grupe 'Šank'“. *Sociološka luča* 10 (2): 63–74.

Mladen Stajić

Ivana Gačanović

Department of Ethnology and Anthropology

Institute of Ethnology and Anthropology

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Black Sheep and White Crow: Punk among Partizan Football Fans

Since the creation of football fan groups, music and fan practices have been inseparably linked everywhere in the world. This paper will highlight the importance of punk music and other content that personify this specific urban subculture for a particular group of Gravediggers, respectively fans of JSD Partizan. The research was inspired by the appearance of punk rock band Grupa JNA (JNA Group), whose music is solely dedicated to Partizan and Gravediggers, but also to the already developed tradition of fanzine making and graffiti drawing that has flourished over the past few years, thanks primarily to the multimedia group Grobarski Trash Romanticism. We will try to find an answer to how punk as an idea and practice fits into the abstract idea of Partizan as something that so tightly connects a large number of individuals and again among them evokes an unfamiliar “sublime emotion”, unknown to non-fans.

Key words: punk, music, fans, football, Undertakers, Partizan

Mouton noir et merle blanc: punk parmi les supporters de Partizan

Ce travail analyse du point de vue diachronique et du contexte contemporain l'influence de la musique punk sur les supporters de l'Association sportive yougoslave Partizan et il interprète l'importance et la symbolique du Groupe punk JNA et du mouvement artistique GTR (Fossoyeurs Trash Romantiques) ayant consacré toute leur œuvre à ce club pour redéfinir l'identité des *Grobari* (Fossoyeurs) et de leur perception par le public. En interviewant les représentants des groupes et les personnes importantes du mouvement artistique, en observant et en participant pendant longtemps aux concerts et aux performances et en analysant les œuvres multimédia sur internet et dans les fanzines, cette recherche a esquissé une image globale de la subculture attirant de plus en plus l'attention

---

des médias nationaux et internationaux. Le travail éclaire la manière dont, en utilisant les moyens d'expression créatifs, en insistant sur la dichotomie nous-eux, et en s'appropriant les caractéristiques négatives, on tend à établir l'unité des membres des groupes de supporters rompus et à parer avec succès les supporters de l'Association sportive Étoile Rouge, évidemment plus nombreux et plus strictement organisés. « Partizan » est observé comme le signifiant flottant d'une idée abstraite dans laquelle s'inscrivent les différentes significations, valeurs, émotions et esthétique, où les chansons et les paroles du Groupe punk *JNA* ont joué un rôle très important.

Mots-clés: punk, musique, identité, supporters, football, Grobari, Partizan

Primljeno / Received: 20. 9. 2019.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 1. 10. 2019.